

Lisa 6

Haljala valla miljööväärtuslike alade ja ehitiste ning mälestiste fotod

Haljala kirik



Foto 1. Vaade Haljala kirikule

Haljala Püha Mauritiuse kirik, esimene ehitusetapp 1430-40. a andis koori ja käärkambri, mõni aastakümme hiljem võlvi kolmelööviline pikihoone; viimasena 15. sajandi lõpus lisandunud läänetorn küündis 34 meetrini. Palju on paekivises Haljala Kirikus Tallinna hilisgootikale omaseid tunnusjooni - esmapilgulgi väga Tallinnlik on peaportaal torni lõunaküljel. Pseudogooti altariseina varjus oleva idaakna ehisraamistiku eeskuju on Pirita kloostrikirikus. Kirik sai kannatada nii Liivi sõja algul 1558. a kui ka Põhjasõjas 1703. a. Torni on pikne korduvalt põlema süüdanud (seepärast pärineb tornikiivri praegune kuju alles aastast 1865).

1896.- 97. a ehitati kirikusse E. von Dellingshauseni eestvõttel gooti stiilis rõdud ja uued pingid. Pingistik on (R. von Engelhardti kavand 1898. aastast. Haljala kirikus on vanaaegne nikerdustöödega ehitud kantsel, mille kohal on taevast kujutatav kate. Kantsel on Wrangeli kingitud 18. sajandi algul. Keskaegsete võlvide all pole interjööris keskaegseid esemeid alles jäänud ja altarikujundus on pseudogootilikud. Baroksest altariseinast on alles küll vaid detaile ja maal "Püha õhtusöömaaeg", kuid omal kohal seisab Johann Valentin Rabe poolt 1730. aastal nikerdatud keerdsammastega kantsel.

Haljala Vallavalitsus endine Haljala kirikumõis



Fotod 2 ja 3. Vaated Haljala Vallavalitsuse hoonele

Säilinud on 1845-1846. a ehitatud köstrimaja, 1933. a ehitatud kellamehe elamu surnuaia juures, 1925. a ehitatud leerilaste õõmaja ja 19. sajandi alguses ehitatud pastoraadihoone. Säilinud endine pastoraadihoone on ühekorruseline, kõrge poolviilkatusega ehtis. Pastoraadihoone üldkuju, maht ning akende kuju ja jaotus on säilinud tänaseni. Hoone kiriku poolne osa on võlvitud lagedega. 1986. a koostati pastoraadile juurdeehituse projekt. Tulevase kontorihoone arhitektiks oli Urmas Arike. Hoonesse planeeriti paigutada külanõukogu ja Viru kolhoosi kontor. Paraku muutusid ajad ja hoonesse kolis 1991. a Haljala Vallavalitsus. Juurdeehituse välisilmes on püütud arvestada endise pastoraadihoonega (katuse harjad ühel joonel, sarnased katuse kujud, väikesed lihtsa jaotusega aknad). Samas on toodud sisse terrasside motiiv nii juurdeehituse kui ka vana hoone rekonstrueerimisel, mis võimaldab hoonel ja selle kasutajal kontakteeruda omapärase kauni tiigi ning kogu alevi arhitektuurilise miljööga.

Essu mõis



Fotod 4 ja 5. Vaated Essu mõisale täna ja enne ümber ehitamist

Essu mõis oli rüütlimõis. Essu mõisast (*Jess*) on esimesi teateid 1496. aastast, kui mõis kuulus von Wrangellidele kelle perekonna käes oli mõis kuni selle omandasid Dellingshausenid. Mõisa peahoone ehitati 1820.–30. aastatel ühekorruselise klassitsistliku kivistisena. 1857. a kinnitati mõisa omanikuks Friedrich Dellingshauseni poeg Friedrich Ewald Thomas, kes müüs mõisa edasi Iwan Dellingshausenile. Mõisa päris tema lesk Pauline Friederika Emilie, kes oli Karl von Schuberti tütar. Peale Pauline Frieerika Emili pärisid mõisa tema tütre Alexandra ja Julie Therese. 1894. aastal toimus Essu mõisahoonel ulatuslik ümberehitamine, arhitekt Friedrich Modi projekti järgi historitsistlikuks.

Peahoone ehitati osalt poolteise, osalt kahekordseks. Fassaad ilmestati laiade ümarkaarsete aknaavadega, raskepäraste sakmeliste karniisidega. Essu mõis on laialdane vabaplaneeringuline klassitsistlik ansambel, mille juurde kuulub park. Ehitustöid teostas arhitekt, insener ja ehitusmeister Friedric Modi. Essu mõisa kõrvalhooned ehitati 19. saj teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Julie Therese abiellus 1895. a Kolu mõisa omaniku Ernst Ungern Sternbergiga. Mõisa omanik kuni võõrandamiseni 1919. aastal oli Julie von Ungern-Sternberg. Esimese maailmasõja ajal käis mõis käest kätte ja rüüstati. Peale 1919. aastat sai Essu mõisast riigimõis. 1923.-1928. a. likvideeriti riigimõisad nende seas ka Essu mõis. 1941. a seati Essu mõisa sisse vangilaager.

1974. a alustas Öitsengu kolhoos mõisahoone ümberehitamist ja kohandamist kolhoosikeskuseks. Arhitekt R. Sein muutis ansambli ilmet tunduvalt. 1978. aastal lisati hoonele mahukas juurdeehitus, millega muudeti tugevalt mõisa-
hoone ilmet.

1995. a ostis mõisa New Yorgjs elav väliseestlane Helle Kiiss, kes investeeris mõisa infrastruktuuri ning kujundas sellest puhke-, õppe- ja ärikeskuse. 1998. a avatigi Essu mõis, kui hotell ja konverentsi- ning õppekeskus. Praegune Essu mõis pakub hotelliteenuseid, toitlustamist ning ruume õppesessioonideks, seminarideks, kultuuriüritusteks, näitusteks, messideks, treeninglaagriteks. Plaanis on rajada vabasse loodusesse golfirajad ja tenniseväljak.



Fotod 6 ja 7. Vaated Essu mõisa pargile ja ajaloolisele maakividest kõrvalhoonele

Varangu mõisa kõrvalhooned ja kabel



Fotod 8, 9 ja 10. Vaated Varangu mõisa viinaköögile ja kabelile

Varangu järgi on nime saanud Wrangelite aadlisuguvõsa, kust on võrsunud näiteks arktikaurija Ferdinand von Wrangell (1796-1870) ning Venemaa kodusõja valgekaartlaste üks juhte Peter von Wrangell (1878-1928).

Tõenäoliselt 16. sajandil tekkis Varangu rüütlimõis (sks k Wrangelshof), mille 1613. a sai Rootsi kuningas Gustav Adolfilt Moritz Wrangel. 1652.-1656. a rajas kapten Fabian Moritz Wrangell mõisa esindusliku peahoone, osade teadete järgi valmis ehitus 1666. a. 1696. aastast rentisid mõisa Ungern-Sternbergid. 19. sajandi keskpaigast olid mõisaomanikud von Luedersid.

Mõis sai kannatada 1905. aasta rahutuste ajal ning on tänaseks varemetes; säilinud on maakividest viinaköök, kus asub raamatukogu. Säilinud on ka hobusetall, ait, kelder, ning osaliselt pesuköök. Osaliselt on säilinud mõisa park. Külakeskusest ja mõisasüdamest veidi eemal asub omapärase arhitektuuriga Varangu mõisnike kabel koos väikese kalmistuga.

1930. aastal avati Varangul algkooli uus hoone. Kool suleti pärast II maailmasõda ning hoone on tugevasti lagunenu.

Selja jõe ürgorg



Fotod 11 ja 12. Vaated Selja jõe ürgorule ja vesiveski detailile

Selja jõe ürgorg on kuni 12 m sügavune loode-kagusuunaline ürgorg, milles voolab kärestikuline Selja jõgi. Oru kaldal paiknevad hooldatud talud, atraktiivne metsaala, ajalooline vesiveski, kuhu on rajatud väike hüdroelektrijaam.

Veskikants pärineb varasema dateeringu järgi I at teisest poolest, uuematel andmetel 11.-13. sajandist, arheoloogilisi kaevamisi pole tehtud. Linnamägi asub Selja jõe paremal kaldal väikeses jõelookes looduslikul kõrgendikul, kus teda lääne ja lõuna poolt kaitseb jõgi, ida poolt jõkke suubuv Pehku oja. Põhja pool on 3-4 meetri kõrgune otsvall, äärevallid idas ja lõunas on madalamad. Linnuseõu on pindalaga u 4500 m².

1946. aastal alustati Varangul Selja jõele vana vesiveski asukohta hüdroelektrijaama ehitust. Ehitus käis lööktöö korras ning 70kW jaam andis voolu 1961. aastani, mil lõpetas töö seoses põlevkivienergeetika eelisarendamisega.

Vanamõisa mõis



Fotod 13 ja 14. Vaated Vanamõisa mõisahoonetele

Vanamõisa („Taani hindamisraamatus” Katenshapa, s.o Kassisaba küla) oli 1597. a Karula mõisnikule Otto Wrangellile kuuluv väike mõisake. 1660. aasta paiku laskis Karula vanaproua von Tiesnhauseni mõisakese üles ehitada endale vanaduspäeviks ning andis talle nimeks Vanamõisa (Oldenhoff).

Alates 19. sajandi algusest kuulus mõis von Brevernite aadliperekonnale, kelle omandusse jäi mõisasüda kuni 1939. aasta ümberasumiseni.

Keskelt kahe-, otstest ühekorruseline neorenessanss stiilis aarakendega esinduslik peahoone valmis 1859. aastal.

Säilinud on ka mitmeid kõrvalhooneid. Ajalooliselt Tallinn-Narva maanteelt alguse saav sihittee suundub otsa mõisahoonete kesktele, erandlikult mitte esi-, vaid tagaküljel. Vanamõisa mõisahooned on säilinud ja kuulub eravaldukesse. Hoone vajab seest ja väljast remonti.

Kavastu mõisa tuvitorn



Fotod 15 ja 16. Vaated Kavastu tuvitornile ja mõisapargile

Kavastu mõis on rajatud 18-19. sajandi vahetusel ja 1860.-ndail aastail rekonstrueeritud, põhiosalt sümmeetriline mõisaansambel on praegu valdavalt varemeis. Puidust Kavastu mõisa peahoone põles 1972. aastal. Hästi on säilinud parun Maydelli valitsemise ajal 1869. ehitatud tuvitorn (ehitusmeister Vollmüller). Kavastu tuvitorn on huvitav 6 meetri kõrgune keskaegse kaitsetorni väljanägemisega ehitus. Tuvitorn asub Kavastu mõisa 4,5 ha suurust parki piirava müüri kirdenurgal. Ligi 6 m kõrgune ümmarguse põhiplaani detailipeen paekiviehitus, mis oma kõrge koonuskatuse ja piluakendega meenutab keskaegset kaitsetorni on mõisnik lasknud ehitada tuvidele.

Aaspere mõis



Fotod 17 ja 18. Vaated Aaspere mõisahoonetele

Aaspere mõis oli rüütlimõis. Aaspere mõisa (*Kattentack* või *Kattentaken*) mainiti kirjalikes allikates esmakordselt 1511. a. Mõis kuulus Hastferitele kuni 18. sajandi alguseni, hiljem läks Stackelbergide valdusse ja hiljem Georg Friedrich Veltenile, kes mõisa omanikuna 1785.–1798. a pani aluse mõisa varaklassitsistlikule üldplaneeringule.

Varaklassitsistlik kahekorruline peahoone valmis 1770.–80. aastatel. 1798. aastal omandas mõisa Friedrich Adolph von Dellingshausen, kelle järglaste kätte jäi mõis riigistamiseni 1919. aastal. Mõisa viimane omanik oli Eestimaa rüütelkonna viimane peamees Eduard von Dellingshausen. Dellingshausenid lisasid ampiirstiilis portikuse ja eenduvad tiivad, mis mõlemas otsas pikendavad maja. Hoonet kaunistab fassaadi keskosas paiknev suursugune kuue dooria sambaga portaal. Portaalil on suur astmikviil, väiksemad astmikviilud kroonivad külgrisaliite. Tagafassaadi keskosa kaunistab nelja dooria sambaga kolmnurkfrontooniga portikus. 1920. aastatel asutati mõisa lastekodu, mis asus seal kuni 1977. aastani. 1966. aastal mõisa peahoone põles, kuid taastati. 1970. aastatel ehitati mõisahoonete külge kolmekorruline koolihoone. 2000. aastal sai mõisa omanikuks Vello Sillam, kes müüs mõisa hoone koos kinnistuga edasi Spectre Invest OÜ'le. Peahoone esist hoovi ümbritsevad ait, tall-tõllakuur, valitsejamaja ja tööliste maja, kuid neid on ümber ehitatud.